

MÁRIAPÓCS — NYÍREGYHÁZA
1696 — 1996

**MÁRIAPÓCS 1696
NYÍREGYHÁZA 1996**

**TÖRTÉNELMI KONFERENCIA
A MÁRIAPÓCSI ISTENSZÜLŐ-IKON
ELSŐ KÖNNYEZÉSÉNEK
300. ÉVFORDULÓJÁRA**

1996. NOVEMBER 4-6.

Nyíregyháza, 1996

Tartalomjegyzék

Török József	
<i>A Magyar Katolikus Egyház története a hódoltság után.....</i>	5
Bársony István	
<i>Szabolcs és Szatmár megye a XVII. század második felében.....</i>	9
Pirigyi István	
<i>A munkácsi püspökség története</i>	
<i>Parthén Pétertől De Camillis János József püspökig.....</i>	15
Zachar József	
<i>Császári csapatok Magyarországon 1696-ban.....</i>	29
Szabadi István	
<i>A református egyház Máriapócsan a XVII. század második felében.....</i>	43
Barna Gábor	
<i>Búcsújárás a XVII. század végi Magyarországon.....</i>	49
Knapp Éva	
<i>„Abgetrocknete Thränen”.</i>	
<i>A pócsi Mária-ikon bécsi kultuszának elemei 1698-ban.....</i>	61
P. Dudás Bertalan OSBM	
<i>I. Lipót császár 1701. január 9-én kelt megbízó levele</i>	
<i>(Egy eredeti okmány a Nagy Szent Bazil Rend levéltárában)</i>	79
Magyar András	
<i>Az eredeti könnyező máriapócsi ikon története.....</i>	85
Puskás Bernadett	
<i>A Pócsi Mária és a Kárpát-vidéki Istenszülő-kegyképek.....</i>	97
Buda Péter	
<i>Az Egri Egyházmegye és a pócsi csoda.....</i>	117
Belme László	
<i>Corbelli császári tábornok jelentéstétele</i>	123
Janka György	
<i>A máriapócsi könnyezés jegyzőkönyve a Hevenesi Gyűjteményben.....</i>	131
Magyar Országos Levéltár munkaközössége	
<i>Jegyzék a Máriapócs (Pócs) község, a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség</i>	
<i>és a Nagy Szent Bazil Rend történetére vonatkozóan a Magyar Országos</i>	
<i>Levéltár különféle irategyütteseiben található iratokról.....</i>	149
Szilárdfy Zoltán	
<i>Adatok a máriapócsi kegykép kultuszához és ikonográfiájához.....</i>	155
Udvari István	
<i>Archistratégia Szent Mihály címünnepű máriapócsi templom anyakönyve</i>	
<i>(1749-1795).....</i>	175
Török József	
<i>A máriapócsi kegykép első könnyezésének 300. évfordulójára rendezett</i>	
<i>kongresszus összjegyzése.....</i>	189
József Török	
<i>Schlußwort des auf Ehre des 300 jahriges Jubiläum des tränenden</i>	
<i>Gnadenbildes von Máriapócs gehaltenen Kongresses.....</i>	193

„Abgetrocknete Thränen”. A pócsi Mária-ikon bécsi kultuszának elemei 1698-ban

Az irodalmi emblematika eddigi vizsgálata megmutatta, hogy az emblematicus formák jelentős szerepet játszottak a XVII-XVIII. századi vallásosság alakításában, a különféle kultuszok elterjedésében és befogadásában. Erre utalnak többek között a boldoggá- és szenttéavatások alkalmából, a XVI-XVII. század fordulójától nagy számban megjelentetett emblematicus életrajzok, valamint a Mária életét és a Mária-kegyképek történetét, csodáit bemutató emblémasorozatok.¹ A kép és szöveg együttes hatásán alapuló emblémák egyaránt előfordulnak a már ismert és a szélesebb körben még ismeretlen kultuszok történetében. Az első esetben az emblémák lehetővé teszik a már közkezdelt kultuszok megszokott kereteinek felbontását, s ezzel elindítják a tiszteleti forma új elsajátítását és értelmezését. A második esetben megismertetik és rögzítik a tisztelet mozzanatait.

Közép-Európában az emblematicus vallási üzenetközlítés a XVII. század utolsó harmadában virágzott.² Több olyan zarándokhely alakult ki, ahol a kultuszt kiváltó mozzanat a kegytárgy könnyezése vagy vérrel verejtékezése.³ Ismeretes, hogy az 1696. november 4. és december 8. között könnyező pócsi Mária-ikont I. Lipót Eleonóra császárné kívánságára 1697 tavaszán Bécsbe vitette. A több hónapig tartó magyarországi körút után július 4-én Bécsbe érkezett képet folyamatosan nyilvános tiszteletben részesítették, s egyik templomból a másikba szállították. A kép előtt a bécsiek különböző áhítatgyakorlatokat végeztek. Amikor a zentai csata, 1697. szeptember 11. után a könnyező Mária-kép és a török fölött aratott győzelem eszmeileg összekapcsolódott, a kultusz növekedésével párhuzamosan erőteljesebben kezdett kirajzolódni a kép speciális kultikus arculata.

A folyamat egyik fő forrása és ösztönzője az *Abgetrocknete Thränen* címmel, 1698-ban Nürnberg-Franckfurt nyomdahellyel megjelent nyomtatvány. A mű tanúsítja a XVII. században jelentősen módosult humanista emblematika elméletének

¹ KNAPP, Éva – TÜSKÉS, Gábor, „Jezsuita szentek emblematicus életrajzai a XVII-XVIII. században”, in *Magyar Könyvszemle* 112. (1996) – megjelenés alatt; A Mária-emblematicában ilyen pl.: SEBASTIANUS, a Matre Dei, *Firmamentum symbolicum sive Elogiae Deiparae Mariae*, Cracoviae 1648.; CALLOT, Jacques, *Vita beatae Mariae Virginis... Emblematicus delineata*, Paris 1646.

² KNAPP, Éva, „A jezsuita emblémaelmélet humanista kapcsolatai”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 99 (1995) 595-611.; TÜSKÉS, Gábor – KNAPP, Éva: „Towards a Corpus of the Hungarian Emblem Tradition (Literary emblematics and emblem-reception in Hungary 1564-1796)”, in *European Iconography East and West: Selected papers of the Szeged international conference, June 9-12, 1993*, Ed. by Szőnyi, György E., Leiden-New York-Köln 1996, 190-208.; Vö.: KNAPP, Éva – TÜSKÉS, Gábor, „Irodalmi emblematika és emblémarecepció Magyarországon 156-1796.”, in *Magyar Könyvszemle* 111 (1995) 142-163.

³ TÜSKÉS, Gábor, *Búcsijárás a barokk kori Magyarországon a miráculumirodalom tükrében*, Budapest 1993. 171., 222-223.

és gyakorlatának beható ismeretét.⁴ Az ismeretlen összeállító az emblematikus formát összekapcsolta a pócsi kép alakulóban lévő kultuszának elemeivel. A kultusz egyedi és egyedivé tett motívumaival átszőtt kötet jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a pócsi Mária-kép rövid időn belül Bécs első, legnagyobb tiszteletben részesített kultuszképévé vált. Másfelől alkalmat adott arra, hogy meghatározott keretek között módosuljanak a kultusz elemei. Ezzel párhuzamosan – elhallgatva és elmosva a kép történetének bizonyos eseményeit – felerősítette azokat a mozzanatok, amelyek szorosabbra fűzhetők a kép kapcsolatát Ausztriával és Bécs polgárságával. A kiadvány lehetőséget ad annak bemutatására is, hogy adott vallási cél szolgálatában miként lett a humanista emblematika „ut pictura poesis erit” horatiusi jelmondatából ut pictura cultus erit.

A forrás

Az *Abgetrocknete Thränen* az újság- és kalendáriumprivilegiummal rendelkező ifjabb Johann Christoph Lohner nürnbergi nyomdász és könyvkereskedő⁵ gondozásában látott napvilágot. Szerzőjéről a Máriának szóló ajánlás végén annyit tudunk meg, hogy a passauai egyházmegye világi papja volt.⁶ Az egész kötet arra enged következtetni, hogy a szerző prédikátorként működött és valószínűleg ő szerkesztette egybe a kiadvány különböző egységeit.

A címlap előtt egy fél íves kihajtható rézmetszet található. A metszeten a kegykép tiszteletére a Maria Stiegen-templomban alapított oltár látható, „In propria venit” feliratú írásszalaggal. Ez a mondat nemcsak az egész mű mottója, hanem a bécsi kultusz meghatározó motívuma: azt tudatosítja, hogy a Bécsbe szállított pócsi kép hazatért, megérkezett saját tulajdonába.⁷ (kép 1.)

Az összeállítás első, fő része harmincöt dicsérő, köszönő és tanító célzatú, épületes történetekben és szimbólumokban bővelkedő ún. diskurzust tartalmaz, amit Bécs legrégebbi Mária kultushelyén, az Unser Lieben Frauen Stiegen (Maria am Gestade) templomban 1697. november 20–24. között, a kép jelenlétében elhangzott hat prédikáció szövege követ. A prédikációkat a passauai egyházmegye papjai tartották, akik egyben a templomot gondozták.

A mű bevezető keretszövegeit az ajánlást követő olvasói előszó, a diskurzusok tartalmi kivonata és a szimbólumok gyakorlati felhasználását segítő ún. Directorium alkotja, összesen 34 számozatlan oldal terjedelemben. Ezt követi a fő részben a harmincöt diskurzus 456 oldalán. Minden diskurzus elején egy-egy rézre metszett, tölgyfalevél koszorúval keretezett ún. Sinnbild áll. A latin-német mottókat együtt

⁴ *Abgetrocknete Thränen. Das ist: Von der Wunderthätigen Zäher-trieffenden Bildnus der Gnaden-reichen Gottes-Gebährerin so zu Pötsch in Ober-Hungarn Anno 1696. den 4. Monats-Tag Novembris an beeden Augen zu weinen angefangen und folglich... biss 8. December geweinet*, Nürnberg und Franckfurt Anno 1698; Zu finden bey Johann Christoph Lochner Buchhändlern. KNAPP 1995, 595–611.

⁵ BENZING, Josef, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963. 345.

⁶ *Abgetrocknete...* 1698. b1/a.

⁷ *Abgetrocknete...* 1698. címlapelőzők, P4/b. A címlapelőzőkre utal a könyvkötőhöz szóló, a nyomtatvány végén olvasható könyvkiadói utasítás is: „Bericht an den Buchbinder. Das Marien-Bild so neben den Titel stehet wolle derselbe abschneiden und nach den Titel als vor der Dedication binden und das Kupffer auf den halben Bogen gehört vor den Titel.”

metszették a képekkel, és a kereten kívül, kör alakban helyezték el. Metszőjük, éppúgy mint a címlapelőzőké, ismeretlen. A többszintes kép-szöveg kompozíciók szerkezete mindig azonos: sorszám szöveges megnevezése; az embléma jelentésének egymondatos összefoglalása; képi ábrázolás a mottóval; négy-nyolcsoros latin-német verses explicatio; mindig új oldalon kezdődően a mottó megismétlése prédikációs „thema” értelemben; pontokba szedett prózai diskurzus.

A 456. oldal után új lap- és ívszámozással következik a kép jelenlétében elhangzott hat prédikáció szövege, összesen 104 oldal terjedelemben. Az első oldalon egy újabb, 36. emblémaképet láthatunk a már ismert „In propria venit. Joan:l.” mottóval. A kép a kikötőbe érkező hajó motívumát ábrázolja. A hajó a pócsi Mária-képet, a kikötő a Maria Stiegen-templomot és Bécs városát szimbolizálja. A felirat visszautal a címlapelőzők metszet írásszalagjára, s a prédikációkat összekapcsolja a diskurzusokkal. A képi motívumot a hatodik beszéd magyarázza.⁸

A hat beszéd a Máriát dicsőítő prédikáció műfajának nem túlságosan igényes változatait képviseli. Irodalmi megformálásuk közös vonása, hogy a szórakoztató szándék háttérbe szorul a tanítással szemben. Minden beszéd adott bibliai thema kifejtésére épül. Az értelmezés leggyakrabban alkalmazott eszközei az auktor- és bibliai idézetek halmozása, a Mária-titulusok, -attribútumok, -hasonlatok és -előképek felsorakoztatása, valamint Mária korábbi dicsőítésének idézése. További közös sajátosság az érzelmi hatásra törekvés a hallgató ismételt megszólítása, buzdítása és a gyakori felkiáltások révén. A második beszéd egyetlen gondolatra, a pócsi Mária könnyeinek magyarázatára épül,⁹ ami a többi prédikációban is fontos motívum. A harmadik beszéd Pázmány Mária szeplőtelen fogantatása ünnepére írott prédikációjából idéz.¹⁰ A negyedik beszédnek külön argumentuma van, ami az alkalomra utal és egyben indokolja a szöveg nagyszámú zenei vonatkozását.¹¹ Az ötödik beszéd várokozást keltő, hosszadalmas bevezetéssel indul, nem tagolódik paragrafusokra és themája sem bibliai idézet, hanem a *Salve Regina* részlete.¹² A prédikációk után 14 számozatlan lapon mutatók segítik a fontosabb témakörök és a felhasznált exemplumok megtalálását a diskurzusokban.

A kiadvány általunk ismert példányaihoz egy újabb, önálló, megjelenési és nyomdahelyet nélkülöző, 54 oldalas munkát kötöttek.¹³ Ez Abraham a Sancta Clara

⁸ *Abgetrocknete*... Folgen Sechs Predigen. 87-104.

⁹ *Abgetrocknete*... Folgen... 13-28.

¹⁰ *Abgetrocknete*... Folgen... 39.

¹¹ *Abgetrocknete*... Folgen... 45-66.

¹² *Abgetrocknete*... Folgen... 67-86. A prédikációk szerzői közül öt név szerint ismert: Joannes Baptista de Tomasis wolkersdorfi, Otto Joannes Baptista Volkra (a későbbi veszprémi püspök) himbergi, Sebastianus Henricus Penzinger trautmansdorfi, Henricus Riess Waidhofen a.d. Thaya-i és Joannes Ernestus de Jamaigne altenpöllai plébános.

¹³ *Aller Freud und Fried Fried und Freud*... In Druck gegeben durch P. Abraham a S. Clara, Augustiner-Barfüsser-Ordens Definit. Provinciae und Kayserl. Prediger... Gedruckt im Jahr Christi 1698. – szerepel a munka első oldalán. Az általam ismert példányok: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek: Wa 2974; Budapest, Egyetemi Könyvtár: Ae 4r 650+ Ae 4r 658; Wien, Österreichische Nationalbibliothek: 118. 616-B; Wien, Konventsbibliothek der Kapuziner: D.35.344.mar.; Vö. Welzig, Werner, Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen. Bd. I. Wien 1984. nr.135. 239-241. A Budapesti Egyetemi Könyvtárban az Abraham a S. Clara prédikációkat tartalmazó részt a múlt század végén önkényesen elválasztották az alpműtől: Ae. 4r 650 és Ae 4r 658.

három, közös címen egybe nem foglalt prédikációját tartalmazza. A beszédek részleges formai különállásuk ellenére a kiadvány részeként kezeltük. Ezek a prédikációk különböző formában és szinteken kötődnek a pócsi kegyképhez. Az első beszédhez, amely a bécsi Bürger-Spital templomában, a pócsi kép jelenlétében hangzott el, kilenc, történeti és bibliai exemplumokkal bővített szöveges emblémaértelmezés kapcsolódik. Ezeket az emblémákat eredetileg a zentai csata után, a pócsi kép bevonulása tiszteletére a Bürger-Spital előtt felállított diadalkapun helyezték el. Néhány közülük – némileg átdolgozott formában – a diskurzusok között is szerepel. Ezek az emblémák az értelmezésekkel együtt minden bizonnyal Abraham saját leleményei, aki nemcsak több embléma prédikációt szerzett, hanem rendszeresen készített emblémaegyütteseket különféle ünnepi alkalmakra, amelyek aztán nyomtatásban is megjelentek. Az emblémaértelmezések és a beszédek együttes kiadása egyben jelzi a két műfaj szoros kapcsolatát, s hogy Abraham írói tevékenységének utolsó évtizedeiben jelentősen megnőtt az előre adott vizuális képek szerepe.¹⁴ A három beszéd, együttes kiadásukat megelőzően, önállóan is megjelent: a *Baare Bezahlung* és a *Brunst zu Wienn* 1697-ben Bécsben, Johann von Gehlen nyomdájában, míg az *Aller Freud und Fried*, a bécsi Totenbruderschaft tagjainak ajánlva a társulat újévi ajándékaként 1698-ban, Schlegel bécsi nyomdájában látott napvilágot.¹⁵

Az ismeretlen összeállító a kiadvány részeit nem keletkezésük időrendjében helyezte el. Legkorábban Abraham a S. Clara második helyen álló, *Brunst zu Wienn* című prédikációja¹⁶ készülhetett, amely 1697. augusztus 8-án hangzott el. Ezt követően születhetett a *Baare Bezahlung* című prédikáció,¹⁷ amit Abraham ugyanezen év szeptember 22-én, Bécs 1683-as török veszélytől való megszabadulásának alkalmából tartott évi fogadalmi zárandoklaton mondott Bécsűjhelyen. A zentai győzelmet a pócsi képpel összekapcsoló *Aller Freud und Fried* című harmadik beszéd¹⁸ 1697. szeptember 22. után, de a diskurzusokat követő hat prédikáció elhangzása előtt készült. Ennek a beszédnek meghatározó szerep jutott a bécsi kultusz kereteinek kijelölésében, ezért kerülhetett a beszédek élére.

A három beszéd, mely sajátos átmenetet alkot a traktátus és az alkalmi prédikáció műfaja között, lényegében azonos közönségnek készült, s kinyomtatva aszketikus olvasmányként is használható volt. Abraham nagy súlyt helyez a szórakoztató elemekre, s mint utolsó alkotói korszakának legjobb műveiben, a retorikai-irodalmi igény, az esztétikai szándék gyakran egyensúlyba kerül az argumentatív összefüggéssel és a pasztorációs célkitűzéssel. A költői, irodalmi nyelv elemeiből építkezik, amikor képek, metaforák, hasonlatok pergő felsorolásával indít, amit rendszerint néhány részletesebben kifejtett elbeszélés követ. Kedvelt stílusesszüköze az azonos mondatkezdés, a különböző igemódok és költői kérdések halmozása, a mondat alanyának ragozásszerű változtatása, a többszörös tagadás, a természetből merített hasonlatok, az állítmányok inverziós ismétlése, valamint az egy irányba mutató, illető-

¹⁴ EYBL, Franz M., *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*, Tübingen 1992, 71-73., 352.

¹⁵ EYBL 198., 230., 311., 370., 494.

¹⁶ *Abgetrocknete...* Brunst... 29-39.

¹⁷ *Abgetrocknete...* Baare... 40-54.

¹⁸ *Abgetrocknete...* Aller Freud... 1-28.

leg ugyanarra vonatkoztatott történeti és bibliai események, példák egymás mellé állítása.

Abraham beszédeit időben követi az 1697. november 20–24. között elhangzott hat prédikáció. Ezt egyrészt a diskurzusok prédikációkra való hivatkozásai, másrészt az ajánlás utalásai bizonyítják. A diskurzus-sorozat valamikor 1697 végén, 1698 elején, utoljára készülhetett el, mivel tükrözi a prédikációk és a kialakulóban levő bécsi kultusz ismeretét, azok jelentőségének és hatásának felmérését. Az olvasói előszó szerint a szerző kiszámította, hogy a pócsi kép összesen 35 napon át könnyezett, a diskurzusok száma ezért 35.¹⁹ Az előszó ezután röviden vázolja a kép történetét, melyből azonban feltűnően hiányoznak a görög katolikus vonatkozások, a vegyes vallású magyarországi környezet, a Bécsbe szállítás eseménysora, valamint a hivatalos egyházi vizsgálatok dokumentumai.²⁰ Az előszót a csodák jelentőségének hangsúlyozása zárja.

A 35 emblémát értelmező és kifejtő diskurzus műfaját tekintve lényegében egy-egy kidolgozatlan emblémapredikáció (traktátus). Ez a sajátosság elsősorú predikációs és meditációs segédletté, más szövegösszefüggésben és aszketikus olvasmányként egyaránt felhasználható, különböző mélységben kidolgozott vázlatok és motívumok kompendiumává avatja az összeállítást. A szövegek különböző műfajokra nyitott, átmeneti formákra építő jellege alkalmat adott a különféle irodalmi anyagok interpretációjára, a szándékolt recepció pedig feleslegessé tette a stílárius kidolgozást. Fontos alkotóelem az applicatio, a Mária-irodalom toposzai, míg a részletesen előadott históriák száma viszonylag kevés. A diskurzusok általában nem támasztanak magas igényt az olvasó irodalmi képzettségével szemben. Alapvető funkciójuk a legitimáció: az aktuális történeti, politikai eseményeket üdvtörténeti jelként értelmezik, ezzel mintát kínálnak a valóság értelmezésére, s formálják a kultuszt és a közvéleményt. A diskurzusok bemutatják a kép történetét az elkészítetéstől a könnyezés befejeződéséig, s ismertetik a kultusz első megnyilvánulásait. Az exemplumok tömege, a gazdag idézetanyag, a tudatosan megkomponált szerkezet és a beépített kultuszgeneráló elemek egyaránt az 1697–1698-ban kialakult bécsi kultusz állapotát tükrözik. A Directorium-rész az év kilenc Mária-ünnepéhez rendeli hozzá a diskurzusokat.²¹ Ezzel irányt mutatott a mű gyakorlati felhasználásához, s kijelölte a kultusz tágabb kereteit.

A kultusz elemei

Már ez a vázlatos áttekintés is felhívja a figyelmet a bécsi kultusz két fő összetevőjére, amely meghatározza a kiadvány hangvételét: a könnyezés megszűnésének és a kép Bécsbe való „hazatérésének” motívumára. Mindkét motívum 1697. július

¹⁹ *Abgetrocknete...* b1/b - b3/b.

²⁰ Így például a Bécsben 1697. december 18-ra dátumozott *Relatio de fletu miraculoso pictae Imaginis Beatissimae Virginis Pootzensis facta ab... D. Comite Corbelli...* kezdetű irat (Budapest, Egyetemi Könyvtár Kézirattár Coll. Hev. Tom. 71. 415–420.) és a kép történetét a rá vonatkozó egyházi vizsgálatokat részletező, 1698. januárra datálható *Gründliche und Wahrhaffte Nachricht von der Bildnus Mariae...* című bécsi nyomtatvány.

²¹ *Abgetrocknete...* e3/b.

7-e, a nyilvános bécsi kultusz kezdete után alakulhatott ki. A folyamat jól nyomon követhető Abraham a Sancta Clara három említett prédikációjában. Az ágostonrendiek bécsi templomában 1697. augusztus 8-án, a templom felszentelésének évfordulóján tartott, *Brunst zu Wienn von Wasser* című beszédben a pócsi kép kultuszának még nincs határozott arculata, vonásai talányosak és jellegtelenek, ugyanakkor sokat ígérők. Határozottság egyedül a várakozásban mutatkozik: a pócsi kép könnyezése egy eljövendő eseményre utal, talán pestisjárványra vagy a törökkel kapcsolatos katonai vállalkozásra. A prédikációban egyedül Bécs polgárságának rendkívüli áhítata ölt határozott körvonalat. A nyilvános tisztelet kezdete óta a bécsiek éjjel-nappal imádkoznak a kép előtt, amely egyfajta spirituális energiahordozó szerepet tölt be. A beszéd Bécs városát Noé bárkájához hasonlítja, a buzgó áhítatot a könnyezés hatásának tulajdonítja. A könnyezés megszűnéséről nem esik szó. A kép Bécsbe való hazatérése helyett csupán arról olvashatunk, hogy a pócsi ikon Bécsbe látogatott. Abraham szerint a kép visszakerül Magyarországra, hogy annak védelmét szolgálja, mivel ez az ország különösen rászorul erre. A kép iránti elvárások között szerepel a katonai összefüggés: a török legyőzése, mégpedig Magyarország területén. Mindezt a beszéd különböző történeti eseményekre hivatkozva refrénszerűen azzal indokolja, hogy „Aller Sieg in Ungarn kommt durch Mariam”.²²

A bécsújhelyi Thum-Stiftben 1697. szeptember 22-én elmondott beszédben is érzékelhető ugyanez a motiváció. A beszéd vége felé Abraham röviden szól a zentai győzelemről, s ezt követően a pócsi „Wunderbild”-et említi, de a kettőt még nem kapcsolja össze.²³ Az *Aller Freud und Fried* című harmadik prédikációban azonban, melynek témája a lorettói litánia egy sora (*Causa nostra laetitiae – Du Ursach unserer Freud*), a pócsi Mária-kép már egyértelműen a török fölött aratott zentai győzelem elősegítője. A hadi siker tulajdonítását a pócsi Mária-képnek – amely nagy valószínűséggel Abraham saját véleménye – a török elleni védelmet szolgáló lorettó-motívum erősíti. A beszéd szerint Bécs ünnepli és megköszöni a zentai győzelmet, s a kérdésre, „Aber wer ist Ursach dieser Freud?”, a felelet így hangzik: „die weinende – Mutter zu Pötsch ist Ursach.” Abraham szerint a pócsi kép Bécsbe érkezése után felfokozott várakozás lett úrrá a városban: „die Wiener seynd fast gantz kindisch worden”, s ez a könnyező kép első hírének Bécsbe érkezésétől, 1697. januárjától szeptember 14-ig, a zentai győzelem hírének Bécsbe érkezéséig tartott. A prédikáció már nem említi a kép ideiglenes bécsi jelenlétét, hanem arról szól, hogy a pócsi Mária a zentai diadal után megváltoztatta a várost: „...sie nicht mehr Wien-Stadt, sondern Lob-Stadt und Danck-Stadt heissen.” A pócsi Mária a bécsieké, a kép otthona Bécs, ahol ő a „Siegreiche-Mutter”.²⁴

A prédikációt követő kilenc embléma- (szimbólum) értelmezés pontosan érzékelteti a kultusz elemeinek kibővülését és hogy a kép speciális patronátusa egyre határozottabb körvonalat öltött. Az emblémákon a pócsi Mária többek között győztes hadvezér; gyógyító erejű virág, amely segíti a keresztényeket, de megse-

²² *Abgetrocknete... Brunst...* 29-39.

²³ *Abgetrocknete... Baare...* 50-54.

²⁴ *Abgetrocknete... Aller Freud...* 2-12.

besíti a törököt; stella matutina, amely Zentánál a török ellen jött fel az égre; a törökök vérenek zentai prése; Regina Austriae; Mars és Pallas, Schild und Schutz egyben; a lorettói litánia Janua coelije, amely földre teríti a török portát. A pócsi Mária-kép végül Causa nostra laetitiae, melynek könnyei gyógyítanak és erőt adnak.²⁵ Így, ezekkel az emblémákkal kezdődött meg a bécsi kultusz arculatának formálása, az egyedi sajátosságok kialakulása.

A török ellen védő-motívum határozottabb körvonalat ölt a Maria Stiegen-templomban elhangzott prédikációkban. Eszerint a kép megóvjá a kereszténységet ellenségeitől. Köpenyével (Schutz-Mantel) elsősorban Ausztriát és a hozzá tartozó területeket védi, azaz birodalmi palladium-szerepet tulajdonítanak neki. A kép azért könnyezett, mert Mária siratta a töröktől veszélyeztetett kereszténységet, a zentai győzelem után azonban már nincs miért sírnia. Feltűnik a propugnaculum-gondolat („Oesterreich... ein Vormauer der Christenheit”, „Oesterreich ein Vorschild der Christenheit”), amely a Patrona Hungariae-motívummal együtt tovább rajzolja a pócsi kép kultuszának egyéni arculatát.²⁶

A török-motívum – közvetlenül vagy áttételesen – megjelenik a kötet minden emblémáján. (2. kép) Az emblémaképeket keretező tölgyfalevél koszorúval kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a tölgy Andrea Alciato egyik emblémáján a tiszteletadás, egy másikon pedig a „Firmissima convelli non posse” mottóval társítva az erőt, a kitartást fejezi ki a törökkel szemben.²⁷ Ezeket az emblémákat feltehetően a kötet szerzője is ismerte. A kultusz három alapeleme: a könnyezés, a kegykép otthonra találása Bécsben és a török ellen védő szerep több emblémának és diskurzusnak meghatározó motívuma. A könnyezésre legáltalánosabban a nedvesség, a víz utal az ábrázolásokon: a motívum a kötet 36 emblémájából huszonhaton található meg.

Az emblémák értelmezésében a Mária-kultusz általános elemei közül a török elleni védelem nyolc, a könnyező kegykép motívum hét, a különleges kapcsolat Béccsel és Ausztriával két esetben kapott szerepet. Ugyanezek a motívumok feltűnnek a pócsi kegykép kultuszának konkrét jellegzetességekkel felruházott, egyedi elemek között is. Itt a török motívum hat, a könnyezés tíz, a speciálisan osztrák, bécsi, nemzeti és helyi jelleg összesen tizenegy embléma értelmezési körében jelenik meg.

A kultusz rétegzettsége, az általános és a képhez kapcsolódó speciális kultusz-elemek egyaránt szerepet kapnak a kép történetére utaló szöveges részletekben, az ezekből kiinduló fejtegetésekben és a kép kisugárzó hatásának bemutatásában. Erre az emblémák műfaji sajátosságai biztosítottak lehetőséget. Az embléma általánosan elfogadott három fő része a kép, a mottó és az explicatio, a XVII. században a jezsuiták kezén a közérthetőség igénye és a didaktikus szándék miatt kibővült.²⁸

²⁵ *Abgetrocknete... Aller Freud...* 13-28.

²⁶ *Abgetrocknete... Folgen...* 4-5., 26-27., 32., 42-43., 63-64.

²⁷ ALCIATO, Andrea, *Emblemata*, Lugduni 1550. 214.; Uő.: *Emblematum liber*, Augustae Vindelicorum 1531. c8/a.

²⁸ KNAPP, 1995. 595-611.; vö. KNAPP, Éva – TÜSKÉS, Gábor: *Emblémaelméletek Magyarországon a XVI-XVIII. században*. Előadáskézirat a „Neolatin irodalom Európában és Magyarországon” címmel, 1996. V. 24-26. között Pécsen megrendezett konferencián; Uők.: *Sources of the Teaching of*

A szöveges elemek száma megsokszorozódott, s többszintes szerkezetek jöttek létre. Az *Abgetrocknete Thränen* emblémái jól tükrözik ezt a folyamatot: a mottó, a kép és az explicatio mellett az embléma sorszáma is arra intette az olvasót, hogy az egyes embléma egy sorozat része, s önálló jelentése mellett annak összefüggésében értelmezendő. A cimszerűen megfogalmazott jelentés az érthetőség mellett a gyorsabb elsajátítást is elősegítette. A prózai diskurzusok az adott kereten belül a lehető legtágabb értelmezést biztosították. A Máriához kötődő általános kultuszelemek, a történeti példák, a pócsi képre vonatkozó speciális utalások, valamint ezek kultikus értelmezése, a részleges kidolgozottság révén továbbgondolásra ösztönöztek. Másfelől mindez elősegítette, hogy a kötet tartalma részévé váljon a prédikációs gyakorlatnak, s a szóbeliségen át megtalálja az utat a szélesebb közönséghez.

A diskurzusok kultuszt meghatározó tartalmi jellegzetessége és a képtisztelet tágabb megnyilvánulásai – mint általános kultuszelemek – négy fő csoportba oszthatók. Ezek közül a kegykép értéke egy, a képtisztelet négy, a kegyképek különféle elváltozása hét és Mária kegyképeken át megnyilvánuló tulajdonságai és jellegzetességei huszonnégy emblémadiskurzusban szerepelnek. Ez utóbbi csoport további öt motívumra bontható: nyolc-nyolc alkalommal a kegyelemkövetés- (testi és lelki gyógyítás, segítségnyújtás az élőknek), illetve a Mária mint a győzelem és a béke hírnöke-motívum a meghatározó. Három esetben ő a Mater Ecclesiae, aki megtisztítja az egyházat és katolikus hitre téríti az eretnekeket, két-két alkalommal pedig egy konkrét földrajzi hely palladiumának szerepét tölti be, illetve a halottak és haldoklók patrónusa.

A pócsi képhez kötődő kultuszelemek Mária konkrét kegyképen át megnyilvánuló speciális patronátusait mutatják be. Ezek a sajátosságok hat csoportba sorolhatók.

1. Leggyakoribb a pócsi kép csodatévő erejének, kegykép jellegének hangsúlyozása (14 alkalommal). A kegyhely mindig az a hely, ahol a képet őrzik (helyhez kötöttség). Ez a zárandoklatok célpontja, ahol csodák történnek és a mennyei pártfogás ereje fokozottan érvényesül. A kultusz magába fogadta a kegyképpé válás folyamatát, az eredetlegenda és a transláció mozzanatait, melynek során az Opfer-Tafelből Gnadenbild lett, a főbb zárandok ünnepek megnevezését, továbbá a testi és lelki csodákat, melyek közül a könnyek tisztító élő vizet és Heylbodot jelentenek.

2. A pócsi kép helyi és nemzeti specialitásai 11 alkalommal fordulnak elő. Fontos motívum a kép betagozódása a helyi politikai, szimbolikus összefüggésekbe: a császári udvar és a császárné kép iránti fokozott tisztelete, szolgálata, valamint a palladium funkció. Ennek értelmében a pócsi kép biztosítja a birodalom területi egységét, békéjét és építő mindennapjait. Ausztria és főleg Bécs Mária és a kegykép különleges védelme alatt áll. A kép megérkezése a császárvárosba egyaránt jelent jó hírt, a tisztelet lehetőségét és a város biztonságát. A kultusz nemzeti elemi közé tartozik a kép kapcsolata Magyarországgal. A 17. diskurzus szerint Magyarországnak rosszul gondoskodott a képről. Egy másik részlet szerint a császári udvar a

képtől várja a Magyarországhoz fűződő jószomszédi viszony megteremtését – bár a diskurzusíró kételyét kifejezve megjegyezte: Magyarország kellemetlen szomszéd. Ezek a motívumok kifejezetten a bécsi osztrák kultusz közvetlenebbé tételét, erősítését, a kép egyfajta kisajátítását szolgálták.

3. A speciális patronátus elemei között a török motívum (6 előfordulás), a közvetlen veszély megszűnése, a török érezhető meggyengülése következtében, háttérbe szorult a nemzeti elvárások mögött. Központi történeti esemény a zentai csata, amely kapcsolatot biztosít az aktuális kultuszközpont és egy másik jelentős hely (esemény) között, s amely a hadi sikerek és a kép között további patronátusi kapcsolatok feltételezésére adott lehetőséget.

4. A könnyezés a kép egyik különleges tulajdonsága a diskurzusokban (5 előfordulás). A fő kérdés az, mit jelent a könnyezés és annak megszakadása. A válaszok skálája széles. Az egyik értelmezés szerint a könnyezés a kép „segélykiáltása”: a pócsi kép azért könnyezett, mert Mária ellenséges környezetbe került, s ez a veszélyeztetettség indokolja a Bécsbe szállítást. Egy másik diskurzus viszont kifejti, hogy a könnyezés Mária együttérzését jelentette a veszélyeztetett Magyarországgal. A harmadik típusú válaszok a könnyezést konkrét történeti eseményekkel hozzák kapcsolatba: eszerint Mária könnyei lehetnek örömkönnyek, a zentai csata győzelmi jelei (Sieges-Zeichen), de lehetnek fájdalomkönnyek is Tokaji Ferenc kuruc felkelése (1697. nyara) miatt. A könnyezés megszakadására, s arra, hogy a kép Bécsben nem könnyezik, egyetlen válasz formálódott ki: a kegykép elégedett jelenlegi helyzetével, s ezért nem sír többé.

5. Két embléma kapcsán fogalmazódott meg a kép halálpatronátusa. A halottakért és a tisztítótűzben szenvedőkért való közbenjárás meghatározott napokhoz kapcsolódott.

6. Csupán egyszer kap hangot a kép hitvédő, ellenreformációs tulajdonsága. Ennek oka elsősorban a magyarországitól eltérő, homogén katolikus osztrák környezetben kereshető.

Képi motívumok a kultusz szolgálatában

A továbbiakban néhány kiválasztott példa segítségével azt vizsgáljuk, hogy az emblémák milyen képi motívumokkal segítették elő a kultusz terjesztését és befogadását. A szerző közkedvelt és jól ismert embléma-toposzok közül válogatott, eredetisége jórészt az emblémák és a pócsi kép közötti kapcsolat megteremtésére korlátozódik. Ennek megfelelően a megjelenítés képi eszközei nem tükröznek egyéni invenciót, a kötet emblémáinak többsége a korszak populáris igényű emblémagyakorlatához hasonlóan kompiláció. A diskurzusok hivatkozásai a korszak neves emblematicusainak, így Pierio Valeriano, Cesare Ripa, Paolo Aresi, Nicolaus Caussin, Emmanuele Tesauro és Diego de Saavedra Fajardo ismeretét tanúsítják. A felsoroltakon kívül az emblémák Jacobus Typotius imprézáinak, Henricus Engelgrave emblémaprédikációinak, valamint Andrea Alciato, Georgette de Montenay, Jacob Cats, Joachim Camerarius (junior), Julius Wilhelm Zinggreff, Gabriel Rollenhagen, Daniel Bartoli, Claude-François Menestrier és Pierre L'Abbe emblémáskönyveinek közvetett vagy közvetlen hatását mutatják. Az emblémaképek

elsődleges szerepe az volt, hogy lehetővé tették a pócsi kegyképhez kötődő kultuszelemek árnyalását, elmélyítését és rögzítését. Mindezt jelentősen elősegítette a felhasznált képi motívumok korábban kialakult jelentése és széles körű ismerete.

A jezsuita szentemblematikában is szívesen alkalmazott gyűjtőtükör motívuma áll az első embléma középpontjában. (3. kép) Az archimédészi hadisiker eszközeként ismertté vált motívum itt azt jelképezi, hogy a pócsi kép az a kegyelmi út, amelyen át Isten közvetíti magát az emberekhez. A *speculum ustorium* szerepel már Georgette de Montenay *Monumenta Emblemata Christianorum virtutum* című munkájában. A motívum helyet kapott Scipione Bargagli, Sebastian de Covarrubias Orozco, Silvestro Pietrasanta, Diego de Saavedra Fajardo és más szerzők emblémái között is. Valószínű, hogy a motívumot a jezsuita szentemblematika közvetítette az *Abgetrocknete Thränen* szerzőjéhez. A tükör-motívumot a XVII. században előszeretettel hozták kapcsolatba Loyolai Ignác személyével és életének különféle jeleneivel. Az *Imago primi Saeculib* például az Ignácból prédikáció közben kiadódó, hallgatóságát mennyei tűzzel elárasztó erőt jelenítette meg. Ugyanezt a motívumot megtaláljuk Hevenesí Gábor 1690-ben Bécsben kiadott emblemikus Gonzaga Alajos életrajzában, ahol a szent belépését szimbolizálja a jezsuita rendbe. A XVIII. században a *speculum ustorium*ot további jezsuita szentekre, így Kosztka Szaniszlóra és Regisi Ferencre is alkalmazták.²⁹ A motívum egyben áttételesen utal a barokk kultuszképek kultuszelemeket továbbadó és összegyűjtő funkciójára.

A második emblémaképen két, felhőből kinyúló kéz látható: az egyik pénzt nyújt a másikban levő gyűrűért. A prózai explicatio hivatkozás nélkül elbeszéli Lorenzo Medici gyűrűjének történetét. Ez a gyűrű Typotiusnál három különböző színű tollal, a „Semper” mottóval és prózai explicatióval Lorenzo Medici imprézáját alkotja. A szerző átfogalmazta a Medici-imprézát, s a „Nescit homo pretium ejus. Job 28” (:13) mottóval kiegészítve a kép történetének azt a mozzanátát jelenítette meg, amikor a kép megrendelője nem fizette ki a kép árát. A szöveg a továbbiakban a kép és a kegykép értéke közötti különbségről értekezik. Eszerint a pócsi kegykép Bécs felbecsülhetetlen kincse, kegyelem-forrása, mert „Wer Mariam hat, ist reich genug” és „Maria ist ein gantzer Schatz der Gnaden”. Amint a gyűrű, úgy a pénz-motívum sem önálló lelemény. A Typotiushoz hasonlóan nem hivatkozott Henricus Engelgrave például egy Szent András apostol ünnepére szánt prédikációban szerepelteti az asztalon elhelyezett pénz motívumát. A prédikáció mottója

²⁹ *Abgetrocknete...* 1-12.; MONTENAY, Georgette de, *Monumenta Emblemata Christianorum virtutum...* Lyon 1571, nr.52.; BARGAGLI, Scipione, *Dell' Imprese*, Venetia 1594, 343.; COVARRUBIAS OROZCO, Sebastian de, *Emblemas morales...* Madrid 1610, III.69.; PIETRASANTA, Silvestro, *De symbolis heroicis libri IX*. Antverpiae 1634, 403.; SAAVEDRA FAJARDO, Diego de, *Idea de un Principe politico...* München 1640, nr.76.; *Imago primi Saeculi...* Antverpiae 1640, 718.; Carlo Bovio 1655-ös Ignác-emblémái között a rendalapító közösséget összefogó és megtartó erejét jelentette. BOVIO, Carlo, *Ignatius insignium...* Romae 1655, 142.nr.48. Engelgrave szent Ignác napi embléma-prédikációjában Ignác az a gyűjtőtükör, amely tüzet hozott a földre a lelkek üdvére. Ezt megtoldotta az „Ignatium igne natum” szójátékkal. ENGELGRAVE, Henricus, *Lucis Evangelicae...* Pars tertia... Coloniae 1657, 34. Picinelli a motívumot Ignác különféle életjeleneteihez rendelte hozzá. PICINELLI, Filippo, *Mundus Symbolicus...* Coloniae 1687, 44. A *speculum ustorium* ott szerepel az 1698-ban Bécsben megjelent Querck-féle Loyola életrajzban. QUERCK, Ignatius, *Acta S. Ignatii de Lojola...* Viennae 1698, nr.47.; HEVENESI, Gabriel, *S. Ephebus sive B. Aloysius Gonzaga...* Viennae 1690, 14.; MAURISPERG, Antonius, *Vita divi Stanislai Kostkae...* Viennae 1726, 55.; *Descriptio Sacri Apparatus, quo... Sancti Joannis Francisci Regis...* Viennae 1738, 5.

azonos a pócsi kép emblémájának mottójával.³⁰ Mindebből csaknem biztosra vehető, hogy a pócsi kép emblémája Typotius és Engelgrave közvetlen vagy közvetett ismeretében készült.

A vallási és világi tárgyú emblematikában egyaránt szívesen alkalmazott retorika-motívum, amely itt a pócsi kép első, 1696. november 4-től három napon át tartó könnyezését jeleníti meg, jól ismert a jezsuita szentemblemikában. (kép 4.) Ugyanez a motívum megjelenik az Abraham a S. Clara *Aller Freud und Fried* című prédikációja után közölt hatodik emblémaértelmezésben.³¹ Feltételezésünk szerint a motívum innen került át az *Abgetrocknete Thränen* negyedik diskurzusának elejére és a diskurzusok után közölt harmadik prédikációba.³² A diskurzusok három további emblémája: a pócsi Mária mint gyógyító erejű virág, mint saját pályán mozgó stella matutina és mint janua Coeli szinten szerepel az *Aller Freud und Friedben*.³³

Még olyan látszólag leszűkített jelentésű képi motívum, mint a felhőből kinyúló kéz által tartott templomi zászló alkalmazása sem tekinthető önálló leleménynek. Saavedra Fajardo például ezzel a motívummal (az „In hoc signo” mottóval kiegészítve) a keresztények bátorságát, az *Abgetrocknete Thränen* szerzője pedig a pócsi képnek a bécsi Szent István-dómba történt translációját és a közös imádság erejét („das vereinigte Gebett stark”) jelentette meg.³⁴

A Joachim Camerarius által is felhasznált, magát tükörben néző baziliszkuszmotívum a pócsi kegykép történetében a kételkedő, majd katolikus hitre tért kálvinistát jelképezi. A Camerarius embléma jelentése: a rosszindulat megbünteti magát, összecseng az *Abgetrocknete Thränen* tizenötödik emblémájának Zsoltárok könyvéből származó mottójával: „Converteretur dolor ejus in caput ejus. Psal. 7” (:17). A baziliszkuszhálát okozó pillantása a hitetlenség általános jelképe. A XVII. század második felétől Nürnbergben (ahol az *Abgetrocknete Thränen* is megjelent) nyomtatták azokat az emblematikus képekkel illusztrált, Bécsben és Magyarországon is közkedvelt *Argenis*-kiadásokat, amelyekben a IV. könyv III. részét illusztráló embléma képi részén a magát tükörben néző baziliszkuszhálát látható.³⁵

Az emblematikus példák bemutatásakor érdemes még kiemelni a bárka motívumát. Noé bárkája a középkori és a barokk ikonográfiában az egyház egyetemes jelképe, s a XVI. (Juan de Horozco y Covarrubias, Juan de Boria) és XVII. századi (Sebastian de Covarrubias Orozco) emblematikában is kedvelt motívum. A máriapócsi képhez kapcsolódva Abraham a S. Clara *Brunst zu Wienn* című prédikációjában szerepel először. Noé bárkája itt a kegyképet befogadó Bécset jelképezi. Az *Abgetrocknete Thränen* tizennyolcadik emblémáján a Noé bárkájába visz-

³⁰ *Abgetrocknete...* 13-23.; TYPOTIUS, Jacobus, *Symbola Divina et Humana*. Tom. II. 87. nr. 4., 89.; ENGELGRAVE, Henricus, *Coeleste Pantheon*, Coloniae 1658, 263.

³¹ *Abgetrocknete...* 36-47.; *Abgetrocknete...* Aller Freud... 19-20.; KNAPP – TÜSKÉS, 1996. (kézirát, megjelenés alatt) 33-34., 105-107. jegyzet.

³² *Abgetrocknete...* Folgen... 32.

³³ *Abgetrocknete...* Aller Freud... 15-17., 21-22.; *Abgetrocknete...* 96-107., 200-211., 276-288.

³⁴ *Abgetrocknete...* 225-236.; SAAVEDRA FAJARDO, Diego de, *Idea de un Principe Politico Cristiano*... Milano 1642, nr. 26., 174.

³⁵ CAMERARIUS, Joachim (junior), *Symbola et Emblemata*, Nürnberg 1590-1604, Centuria IV. (1604) Nr. LXXIX. 79/b-80/a.; *Abgetrocknete...* 173-186.; (BARCLAY, John) BARKLÁJUS, János, *Argenisse*, (Ford. Fejér Antal) I-II. Eger 1792, II. 269.

szatéró galamb jelenik meg, amely a kegykép Bécsbe érkezését szimbolizálja. A bárka itt is Bécs városa, a galamb pedig maga a kegykép, amely megtér a biztonságot nyújtó városba. Az embléma további kultikus jelentésrétegei a diskurzus szerint a következők: 1. A kegykép keletről a győzelem pálmaágát, nyugatról a béke olajágát vitte Bécsbe. 2. A Bécsbe szállítás lehetővé tette, hogy a képet a császári udvarral együtt egész Bécs tisztelhesse. 3. A Bécsbe szállítás a kegykép biztonságba helyezését is szolgálta. Nem lehetetlen, hogy a bárka-motívum Claude-François Menestrier emblematis mus műveiből került át az összeállításba. Menestrier Mária-emblémái között ugyanis a bárka egyaránt jelentette Mária szeplőtelen fogantatását és születését.³⁶ Az első pócsi kegykép pócsi másolatának 1715-ös könnyezése után több olyan kisgrafikai ábrázolás készült, amelyen a máriapócsi templom vedutája mögött az Ararát hegyén megfeneklett bárka látható.³⁷

Itt kell megemlítenünk Szerdahelyi Gábor *Laureatae Lacrymae* című, 1698-ban Grácban liber gradualisként megjelent munkáját, amely négy embléma segítségével dicsőíti I. Lipót császárnak a könnyező pócsi kép segítségével a törökön aratott győzelmét. Szembetűnő, hogy három emblémakép, az igazgyöngy, a szökőkút és a táj esőben szerepel az *Abgetrocknete Thränen* emblémái között is. A két nyomtatvány ugyanabban az évben látott napvilágot, s jelenleg nem eldönthető, hogy melyik hatott a másikra.³⁸ A Szerdahelyi-mű címlapelőzéke, amelyet a négy egész oldalas emblémaképhez hasonlóan a bécsi Hoffmann és Hermundt készített, a háttérben hadi jelvényekkel, s négy emblémával (az egész oldalas emblémaképek kicsinyített másával) díszített koszorúval keretezve ábrázolja a pócsi kegyképet. Ez a metszet Joannes Florianus Koller *Historia Universalis* című, 1702-ben Nagyszombatban kiadott könyvének címlapelőzékeként is megjelent,³⁹ ami jelzi a lap változatlan időszerűségét.

A kultuszelemek átalakulása a XVIII. század elején

A komplex irodalmi és képzőművészeti eszköztárat felvonultató forrás segítségével megvilágíthattuk egy kialakulóban lévő Mária-kultusz elemeinek emblematis mus megjelenítését és az emblémák felhasználását a kultuszterjesztés szolgálatában. A pócsi Mária-kép korai bécsi kultuszának gazdag és változatos elemei, az emblémadivat és a vallásos kultusz sajátos egyesítése felveti a kérdést, vajon mi örökölt meg ebből a XVIII. században.

A pócsi kép első kisgrafikai ábrázolásai azt mutatják, hogy a XVIII. század első felében, amikor Bécsben évente több napon át rendszeresen ünnepelték a pócsi könnyezés évfordulóját, a kegykép korai kultuszelemei közül a kép mint Bécs védelmezője-motívum, valamint a török- és a halál-patronátus maradt meg. A halál-patronátust elsősorban a Szent István-dóm Jó halál társulata terjesztette, melynek

³⁶ Vö. HENKEL, Arthur – SCHÖNE, Albrecht, *Emblemata*, Stuttgart 1978, 881., 1844-1845.; *Abgetrocknete...* Brunst... 29-39.; *Abgetrocknete...* 212. 224.; vö. MENESTRIER, Claude-François, *Philosophia imaginum*, Amstelodami-Gedani 1695.

³⁷ Így pl. SZILÁRDFY, Zoltán – TÜSKÉS, Gábor – KNAPP, Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Budapest 1987, 113., 231. nr. 178.

³⁸ SZERDAHELYI, Gabriel, *Laureatae Lacrymae...* Graecii 1698, D3/a, E3/a, C3/a.; *Abgetrocknete...* 401., 428., 160.

³⁹ A címlapelőzék-metszetet közli SZILÁRDFY – TÜSKÉS – KNAPP 111., nr. 168., 226.

titulusa „Maria der Threnen” volt. A török ellen védő vonást a pócsi képet hadijelvényekkel övező ábrázolások tükrözik elsősorban. A palladium-funkció továbbélését mutatja, hogy a képet többször Bécs vedutájával együtt ábrázolták.⁴⁰

A jezsuita Thomas Ertl *Austria Mariana* című, 1735-ben Bécsben megjelent, osztrák Mária kegyképeket bemutató munkájának címlapelőzőkén Bécs vedutája látható, melyen a templomok fölött sasok tartják csőrükben a megfelelő bécsi kegyképeket. Bécs első számú kultuszképét, a pócsi Máriát hordozó sas méreteivel kimagaslik a többi közül. Ertl leírásából azonban jól érzékelhető a kultusz lassú beszűkülése és átkerülése a társadalmi szférából az egyéni devóció keretei közé, s hogy elemeinek jelentős része elvesztette korábbi aktualitását. Ertl már csupán két motívumot említ. 1. A török-motívum összeötvöződött a Lorettó-kultusszal: a nyilvános áhítatokon a pócsi kép előtt a lorettói litániát mondják. 2. A másik fő jellegzetesség a képnek tulajdonított mirákulumok, a kegyelemközvetítő erő: a pócsi kegykép a gyermekeken, hirtelen veszélyben, halálos bajban, végtagbetegségben és a hajózás nehézségei között, valamint pestis esetén segít elsősorban.⁴¹

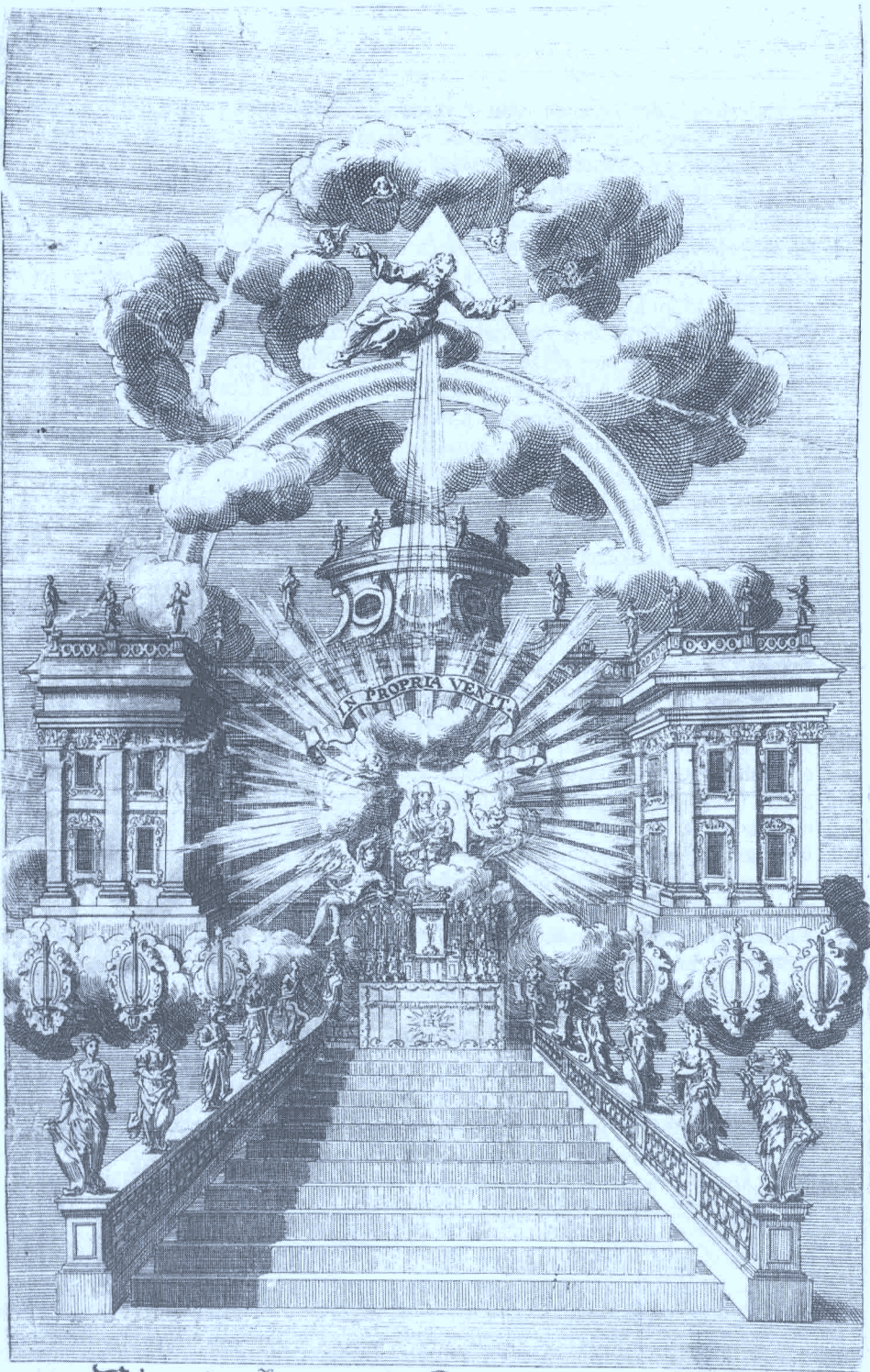
Amikor a pócsi Mária-kép könnyezésének híre terjedni kezdett, a birodalom fővárosa nem rendelkezett átütő erejű, minden réteget átfogó, aktuális politikai vonatkozással rendelkező központi Mária-kultuszshellyel. Ezért volt szükség a kép Bécsbe vitelére, s egy ilyen, a Habsburg-birodalom szakrális színezetű eszméjét erősítő kultuszhely kialakítását szolgálta az itt bemutatott összeállítás. Ennek a műnek jelentős szerepe volt abban, hogy a pócsi Mária-ikon Európában mindenekelőtt a Habsburg-birodalom palladiumaként, a birodalom létét, fennmaradását biztosító égi hatalom oltalmának megtestesítőjeként vált ismertté. Másfelől a bécsi kultusz XVII. század végi elemei, köztük az emblematisz vonások jelentősen ösztönözték és több ponton alapvetően meghatározták a magyarországi kultusz kialakulását, amely a török kiűzése, a Rákóczi szabadságharc bukása és a második pócsi könnyezés után terjedt el társadalmi méretekben. Az *Abgetrocknete Thränen* jó példával szolgál arra, hogy nemcsak a különböző Mária-kegyképeket integrálták az emblematisz Mária-életrajzokba, hanem az emblematisz szent- és Mária-életrajzok is ösztönözheték a speciális tiszteletben részesített új Mária-képek emblematisz bemutatását. Az elemzett mű felhívja a figyelmet arra is, hogy a kultuszképeknek mint szakrális társadalmi szimbólumoknak saját életrajza, befogadástörténete és állandóan változó, összetett szerepköre van, amely egyedül az interdiszciplináris megközelítéssel tárható fel és értelmezhető.

Képjegyzék

1. *Abgetrocknete Thränen*... Nürnberg – Franckfurt, 1698.
kihajtható címlapelőzők: „In propria venit” – rézmetszet – 327 x 191 mm
2. *Abgetrocknete Thränen*... Nürnberg – Franckfurt, 1698.
33.p.: „Sicut balsamus aromatizans. Ecc1.24.” – rézmetszet – 82 x 117 mm
3. *Abgetrocknete Thränen*... Nürnberg – Franckfurt, 1698.
1.p.: „Imago bonitatis ejus. Sap.7.” – rézmetszet – 81 x 119 mm
4. *Abgetrocknete Thränen*... Nürnberg – Franckfurt, 1698.
36.p.: „Coeli distillaverunt a facie Dei. Ps.67.” – rézmetszet – 82 x 118 mm

⁴⁰ SZILÁRDFY – TÜSKÉS – KNAPP 111-115., nr. 166-177., 225-230.; Vö. GALAVICS, Géza, *Köcsünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Budapest 1986. 120-121.

⁴¹ ERTL, Thomas, *Austria Mariana*, Viennae 1735, címlapelőzők, 11-19. vö. TÜSKÉS 1993. 223., 302., 382.

Altar bey Unser Lieben Frauen Stiegen in Wien
Zur verehrung der wunderthätigen Bildnis aufgerichtet.

Das Sieben und zwanzigste Sinnbild.

Das Marianische Herz aus Mitleiden unser verwundet/wird vor-
gestellt in einem Balsam-Bäumlein/ so mit einem beinernen Messer oder Glas
geritzt/ heylsamsten Balsam heraus schweisset. Woraus erwiesen wird/ wie Maria
ein Herz/ stärkender Balsam ihren Dienst/ Ergebenen seye.

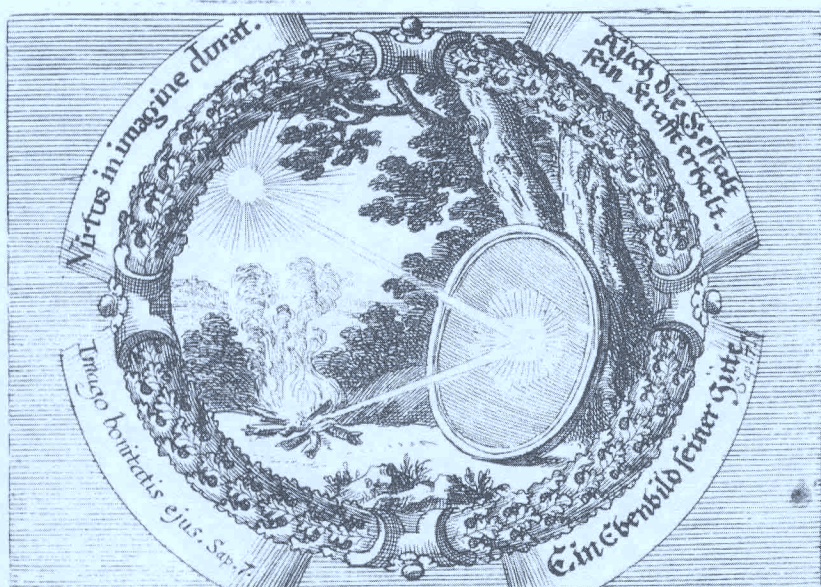
In pretio lachrymar, quas balsama mollia fundunt,
Deliquio attritum pectus odore foveant,
Sola prius sacrum luxit Judæa liquorem;
Jam caret, & vario nunc fluit ille solo.
Balsama parthenis oculis & pectore fusa,
Christiadam populis grata medela fluunt.
Zuvor edle Balsam, Thränen
Flossen nur im Juden Land;
Nun viel andre Länder können/
Nähmen sich des kostbaren Pfand.
In Judæa zwar ersprossen/
Doch der ganzen Welt ergossen/
Uns Maria ein Balsam ist/
Weilen sie mit Zäher fließt.

213

Sicut

Erstes Sinnbild.

Worinn entworfen wird/daß die Bildnuß Mariä zu verehren fene/
 weilen auch Gott die durch Jhro Vorbitt erhaltende Gnaden
 denen ihre Bildnußen Verehrenden ertheilet.

Concava quos radios, quos ignes æra trahebant
 In se, collectis viribus hoscè vibrant.
 Romuleæ fenserè rates : in imagine durat
 Virtus : & Solis reddit imago vices.
 O speculum, pia Virgo, Dei bonitatis imago!
 Durat virtus ex icone, Virgo, tua.
 Heller Spiegel nimmt die Strahlen
 Von dem hohen Sonnen-Blank;
 Dessen Blick/wo sie hinfallen /
 Gleichen sie der Sonne ganz.
 O du auserwähltes Bilde!
 Bilde meiner Mutter milde!
 Du hast von Original
 Deine Kräfte allzumahl

A

Specu

Das Vierdte Sinnbild.

Dieses Gnaden-Bild sienge an zum erstenmahl zu weinen den 4. Novemb. 1696. und weinete 3. Tag und Nacht häufige Zähre; woraus Gelegenheit genommen / die Wirkung des mütterlichen Vorspruchs Mariä gegen uns zu erkennen. Und zwar über die Thränen des ersten Tags/ vorgestellt durch ein Distillir-Glas in Balneo Mariæ,

Nulla retorta placet, nec Alembicus ullus ac raris
 Impositus: posthac balnea Sola placent.
 Balnea non quævis, sed balnea dicta Mariæ;
 His liquor exustus, crede, salubris, erit.
 Utilior fuit haud ægris extracta medela,
 Quàm Christi è corde, & Virginis ex oculis;
 Lerne/ wer will / distilliren
 Zu Sand / oder Feuers-Grad:
 Was mein Seele soll curiren/
 Nimm ich aus Mariä-Bad.
 Christi Seit / Mariä Augen/
 Mir zu meiner Krankheit taugen:
 Dort durch Wirkung / hie durch Bitt /
 Bringen mir die G'sundheit mit.

Cœli